

Lunds universitet
Sociologiska institutionen

Självbildens resa genom kriminalvården
En kvalitativ studie om kriminalvårdsklienters självbild

Författare: Anders Wiklander
Kandidatuppsats: SOCK01, 15 hp
Internet
Vårterminen 2013
Handledare: Åke Nilsén

ABSTRAKT

Författare: Anders Wiklander

Titel: Självbildens resa genom kriminalvården

Kandidatuppsats: SOCK01, 15 hp Internet

Handledare: Åke Nilsén

Sociologiska institutionen, Vårterminen 2013

Problem/Bakgrund:

När en blivande kriminalvårdsklient för första gången kommer till en kriminalvårdsanstalt, ställs han inför något som på många sätt kan betecknas som en annan värld. Mycket av den sociala bas som skapat hans självbild börjar suddas ut i och med vistelsen i anstalten. Det påtvingade umgänget med andra människor, som den nyanlända klienten kanske aldrig skulle ha träffat i friheten, skapar en möjlig grogrund för en ändrad självbild. Forskning visar på att den före detta kriminalvårdsklienten visserligen återfår en del av sin sociala status efter frigivningen, medan en del blir bestående förluster. Kopplat till risken för stigmatisering på grund av det avtjänade straffet, ställs den frigivne inför kravet på att kunna hantera stigmat.

Syfte:

Studiens syfte är att ta reda på om och i så fall hur självbilden förändras under en vistelse inom svensk kriminalvård och hur det stigma som uppstår till följd av ett avtjänat fängelsestraff hanteras av den före detta kriminalvårdsklienten. Den målgrupp som valts ut inom ramen för studien har varit klienter som för första gången verkställer fängelsedomar. Fem djupintervjuer har genomförts med klienterna under tiden de vistats i en kriminalvårdsanstalt av lägsta säkerhetsnivå. Dessa har sedan kompletterats med intervjuer med samma klienter efter frigivningen från kriminalvården.

Slutsatser/Resultat:

Teorin lämnar ett svar på frågan om vad som händer med självbilden hos en klient som verkställer en fängelsedom. De genomförda intervjuerna pekar i samma riktning, men pekar på att domen i sig spelar en stor roll för självbildens förändring och på fördelar med att ha ett starkt socialt fotfäste för att dels kunna behålla självbilden intakt, dels hantera den stigmatisering som teorin visar att en verkställd fängelsedom kan innebära.

Nyckelord: Självbild, Verkställighet, Kriminalvård, Utslussning, Frigivning, Stigma

1 INLEDNING

2 TIDIGARE FORSKNING

3 METOD

4 METODKRITIK

5 SJÄLVBILDEN

6 RESAN GENOM KRIMINALVÅRDEN

6:1 Ankomsten till kriminalvården

6:2 Världen inom kriminalvården

6:3 Relationen mellan personal och klienter

6:4 Relationer mellan klienter

6:5 Permissioner

6:6 Efter frigivningen

7 KLIENTERNAS UPPLEVELSER

7:1 Skeendet inför verkställigheten

7:2 Reaktionen vid ankomsten till anstalten

7:3 Verkställigheten

7:4 Efter frigivningen

8 SLUTSATS

9 BILAGA

1 INLEDNING

Syftet med studien är att ta reda på om en fängelseklients självbild förändras av en vistelse inom svensk kriminalvård och om den förändras av det miljöbyte frigivningssituationen medför, eftersom sociologisk forskning pekar på att jaget uppkommer genom interaktion med andra och också påverkas av samspelet med omgivningen (Mead, 1976) .

Arbetet är fokuserat på klienternas förberedelser inför verkställigheten, hur de ser på sig själva, dels under vistelsen i kriminalvårdsanstalten, dels efter det att de lämnat anstalten.

Utgångspunkten för studien är att en verkställighet i fängelse har en inverkan på självbilden yttrar sig stigmatiserande för den frigivne före detta kriminalvårdsklienten (Goffman, 1973) , påverkar självbilden i negativ riktning.

Studien utgår från djupintervjuer med fem klienter som för första gången är dömda till fängelse och som verkställer sina fängelsedomar i en kriminalvårdsanstalt av säkerhetsklass tre, så kallad öppen anstalt med låg grad av fritagnings- och rymningsskydd. Längden på de straff klienterna ådömts har en spridning mellan ett och fyra år. Inledningsvis har klienterna intervjuats under den tid de vistats i anstalten. För att få kunskap om hur självbilden påverkas av att de återgår till det tidigare sociala umgänget, i och med att de lämnar anstalten, har de även intervjuats efter det att de frigivits alternativt beviljats en utslussning under den sista tiden inom kriminalvården, som då verkställs genom en så kallad elektronisk fotboja i hemmet.

Djupintervjuerna i anstalten har sedan kompletterats med två, något ytligare samtal med klienter som också de är dömda till fängelse för första gången. En av klienterna har en dom om sex månader. Den andre verkställer en dom om åtta år. Samtalen har kretsat kring hur den upplevda självbilden påverkats av vistelsen i fängelset med tanke på den påtvingade samvaron med andra. Även den reducering av autonomi, vistelsen inom kriminalvården medfört. Även klienternas upplevelser av kriminalvårdspersonalens attityd har diskuterats.

Studien har fokuserats på hur klienternas självbild utvecklas till följd av det utdömda straffet, under verkställigheten av straffet i en svensk kriminalvårdsanstalt, hur de upplever omgivningens reaktion på sig kopplat till det straff de dömts till. En annan aspekt av studien är hur de efter frigivningen hanterar det stigma Erving Goffman kopplar till ett avtjänat fängelsestraff (Goffman, 1972).

2 TIDIGARE FORSKNING

Tidigare forskning om kriminalvårdsklienters erfarenheter av förändring av självbilden saknas i Sverige. Det finns forskning om självbildens förändring av omgivningens syn på individen, sett ur en dyslektikers ögon som på många sätt liknar det stigma en frigiven före detta kriminalvårdsklient kan tänkas uppleva efter frigivningen. Likheten mellan dyslektikernas och kriminalvårdsklientens upplevelser är individens brist på möjlighet att kunna påverka sin situation. Den nödvändiga informationskampanj som förefaller nödvändig, måste upprepas vid varje möte med en annan individ.

Enligt studien är lärarens bemötande av stor vikt både vad det gäller elevens lärande och hans/hennes syn och tro på sig själv. Resultatet från studien visade att personer med dyslexi riskerar att uppleva skoltiden som en jobbig period just för att de har svårt att nå upp till skolans mål och krav när det gäller läsning och skrivning. Samtliga intervjupersoner upplevde att lärarnas bemötande var av stor vikt och inverkade på både dyslektikernas inläring och deras egen syn på sig själva (Lilja, 2012).

3 METOD

Steinar Kvale (1997) karaktäriserar den kvalitativa forskningsintervjun, som använts i studien, som ett strukturerat samtal med ett syfte. I studien handlar syftet om att få en bild av vad som händer med självbilden för en människa som för första gången verkställer en fängelsedom i en svensk kriminalvårdsanstalt. Eftersom studien är baserad på intervjuer som syftar till att på ett djupare plan hitta bakgrunden till självbildens eventuella förändring, har mycket fokus legat på att skapa en god relation med klienterna – informanterna. Frågorna har med tanke på frågeställningen baserats på både beskrivande och tolkande frågor (Johannessen och Tufte, 2002). Detta för att för att på ett effektivt sätt ta reda på hur kriminalvårdsklienterna, baserat egna upplevelser, ser på den eventuella förändringen av självbilden till följd av det fängelsestraff de dömts till. En intervjuguide har använts, för att behålla fokus och en struktur över de genomförda intervjuerna och för att skapa en möjlighet att jämföra de lämnade svaren.

Som komplettering, till de genomförda mer eller mindre strukturerade intervjuerna, har även ostrukturerade intervjuer på samtalsnivå genomförts. Orsaken är att studien behövde få större bredd och att detta krävde fler informanter som då inte tillfrågats i förväg om deltagande. Den ostrukturerade intervjuformen skapade en mer informell atmosfär som gav informanten möjlighet att prata mer fritt (Johannessen och Tufte, 2002).

Dessutom gav samtalsformen tillgång till ett annat perspektiv i frågeställningen eftersom informanterna på ett friare sätt fick sätta ord på sina upplevelser, än vid de strukturerade intervjuerna.

En problematik som studien ställts inför är den etiska frågan (Kvale och Brinkmann, 2009), då klienterna initialt faktiskt verkställt fängelsedomar och befunnit sig inom kriminalvården och studien bland annat innefattat hanteringen av det stigma Erving Goffman förknippar med att tidigare suttit i fängelse. Dilemmat har genomgående under studien varit att genomföra djupintervjuer för att få sanningsenliga svar som kan användas i studien med risk för att kränka klienterna samtidigt som relationen samtidigt måste vara god för att klienterna ska vilja delta.

4 METODKRITIK

Eftersom studien bygger på intervjuer och samtal, skapas möjlighet till kritik som bland annat handlar om att resultatet kan vara alltför beroende av intervjuaren. I det aktuella fallet är intervjuaren anställd inom kriminalvården och har noga beskrivit syftet med studien. Vidare har frivilligheten att delta i studien understrukits. Den interaktion som skapas vid en intervju, ska enligt den kvalitativa ingången inom forskningen tolkas som att intervjuaren är ett redskap på vilket det ska ställas stora krav (Kvale och Brinkmann, 2009).

Intervjuaren i studien har för övrigt bland annat genomgått utbildning inom så kallad motiverande samtal (Miller och Rollnick, 2002) inom ramen för kriminalvårdens internutbildningar, och har en viss insikt i problematiken.

I övrigt finns en del så kallad standardkritik som utgår från en gängse uppfattning om samhällsvetenskaplig forskning. I en del fall handlar kritiken om att det subjektiva inslaget i form av en på något sätt deltagande forskare per automatik innebär att forskningen därmed inte är vetenskaplig (Kvale och Brinkmann 2009).

Kopplat till det subjektiva inslaget i en intervju finns även en risk för att informanten på något sätt påverkas av intervjuaren (Gustavsson et al. 2004:50). I den aktuella studien har informanterna noga informerats om att ett deltagande i studien är på frivillig basis.

5 SJÄLVBILDEN

Bakgrunden till jagets uppkomst så som George H Mead beskriver den, är en gest baserad på konversation. Konversationen innefattar en samverkande process, där den ena individens aktivitet skapar ett stimuli hos en annan individ och får denne att reagera på ett visst sätt.

Reaktionen blir sedan ett stimuli för den första att förhålla sig till och anpassa sitt beteende efter. Det är alltså fråga om en fortgående socialprocess. Inom ramen för den sociala processen uppstår medvetandet och jaget genom kommunikationen.

3

En del av dessa gester påverkar den enskilda individen på samma sätt som de påverkar andra och därför kan framkalla samma reaktioner hos henne själv som hos andra. Detta kan skapa respons hos individen och är utmärkande för språket, eftersom individen annars inte skulle kunna förstå det han själv säger. Den specifika egenskapen för den mänskliga sociala ordningen, är en följd av kommunikationsprocessen (Mead 1962).

Erving Goffman delar Meads uppfattning om identitetens utveckling och menar att både den subjektiva känslan av den egna situationen och utvecklingen som människa är följden av egna sociala erfarenheter (Goffman, 1972).

Det är med andra ord det organiserade samhället eller sociala gruppen som ger individen möjligheten att utveckla sitt jag (Mead, 1962). Samhället, omgivningen utövar alltså, genom influenser en kontroll över beteendet hos de ingående individerna.

Mead delar upp "Jaget" i "Jag" och "Mig", där "Jag" i Meads beskrivning är en reaktion på det jag som uppstår genom att individen antar andras attityder. Så snart attityderna antagits, skapas "Jag" som är individens reaktion på en erfarenhetsgrundad social situation som i sig är baserad på omgivningens attityder. Meads beskrivning av "Mig" är den strukturerade samlingen av andras attityder som individen själv antagit (Mead, 1962). "Jaget" kan beskrivas som en process där konversationen blivit innesluten inom en individ. Processen är här en sida av hela den organisation där individen ingår.

Sammantaget kan "Jaget" beskrivas som en process där individen sätts i relation till de andra i de interaktioner som sker, när de inlemmas i individens eget beteende. Mead beskriver att detta sker genom en konversation mellan "Jag" och "Mig".

Självbilden skapas därmed genom interaktioner med den omgivning man vistas i.

Svedberg förklarar Meads idèer som att det finns personer i omgivningen som i en större grad inverkar på självbildens utformning och benämner dem som ”den signifikante andre”. Det handlar personer som den enskilde individen ser upp till och respekterar och som därför influerar individen i en stor omfattning. Det kan till exempel röra sig om familjemedlemmar, chefer eller lärare (Svedberg, 2007).

Mead nämner även den generaliserande andre som är hela det samhälle eller sociala grupp där individen inräknas (Mead, 1976).

Karin Taube menar att om en individ misslyckas inom ett område som upplevs som viktigt, påverkas hans självbild betydligt mer än om misslyckandet sker inom ett mindre viktigt område (Taube, 2007). Detta för resonemanget till studiens syfte, eftersom de utvalda informanterna vid tiden för studien samtliga är dömda till fängelse för första gången och själva uppger att de anser att det är viktigt att lagar efterföljs. Med ledning av Karin Taubes tes innebär detta att deras självbild borde påverkas i en högre grad av att bli dömd för ett brott än om de återfallit i kriminalitet och dömts till kriminalvård flera gånger. Tesen är i det här sammanhanget att de som dömda för första gången, därför sannolikt inte etablerat en kriminell identitet.

6 RESAN GENOM KRIMINALVÅRDEN

Den teoretiska bakgrunden i studien har sin utgångspunkt i Erving Goffmans teori om skeendet inom totala institutioner och dess inverkan på både personal och intagna som visas där. Goffmans slutsatser viktas mot Michel Foucaults teori om maktutövning och Jeremy Bentham's intention om det ideala fängelset, Panopticon.

6:1 Ankomsten till kriminalvården

Egentligen skapas grogrunden för stigmatisering redan när domen till kriminalvård faller. Detta beslöjade förflutna, det i och med domen bevisade brottet som föranlett fängelsedom, berör individens personliga identitet. Efter det att domen till kriminalvård fallit och innan den börjar avtjänas har individen två valmöjligheter. Dels kan individen berätta om det inträffade för omgivningen. Individen riskerar då att bedömas som avvikande av sin omgivning, vilket handlar om våra regler för social identitet och kan yttra sig stigmatiserande för honom.

Om individen istället väljer att dölja vad som hänt inför sin omgivning, betar han sig olämpligt på ett annat sätt. Det handlar då om dem som rör individens personliga identitet (Goffman, 1973).

Efter att domen fallit finns en risk att den blivande kriminalvårdsklienten börjar dra sig tillbaka från sin egen privata värld som börjar förtvina (Goffman, 1973). Beroende på omgivningens kännedom om den fläckade personliga karaktären i form av bristande hederlighet och vilken bedömning omgivningen gör, riskerar individen att avvika inför de förväntningar som ställs på honom (Goffman, 1972).

En grundläggande social ordning i samhället är att man i regel arbetar, bor och roar sig på olika platser, med skilda människor och under olika auktoriteter utan att i egentlig mening följa någon rationell plan som i många avseenden kännetecknas av åtminstone en viss autonomi.

Man har i många avseenden möjlighet att själv bestämma, var man ska bo, med vad man vill arbeta och hur och var man vill roa sig, även om de tre livsområdena vanligtvis är åtskilda. Ledordet i skeendet är autonomi.

Ett dominerande drag för totala institutioner som fängelser, är de barriärer som tidigare separerat de tre livsområdena raderas. Dels sker alla tre livsaspekterna på samma plats och behärskas under samma makt. Dels utövas alla ålagda aktiviteter tillsammans med andra människor, som både behandlas på samma sätt och är tvingade att göra samma sak.

Ytterligare ett tongivande drag är att det dagliga arbetets aktiviteter är planerade så att de avlöser varandra, utan uppehåll eller egentliga pauser, även om raster finns inom ramen för verksamheten. Samordningen av aktiviteterna sker enligt en fastlagd plan som är utarbetad i enlighet med fängelsets målsättning.

Men det kanske mest framträdande är bristen på autonomi, eftersom samtliga aktiviteter är planerade och dikterade ovanifrån av ett stelt regelverk (Goffman, 1973). Vid ankomsten till en kriminalvårdsanstalt sker alltså en basal förändring av den sociala ordningen.

Det första intrycket som möter en människa som för första gången dömts till ett fängelsestraff och kommer till ett fängelse, kan te sig både främmande och skrämmande. Man lämnar ofrivilligt en tillvaro man själv förstår och kommer till något som i viss mån är en värld i världen, en situation man inte alls känner.

Den grad av självbestämmande man tidigare haft, förringas och man är satt till att lyda under ett främmande regelsystem, som övervakas av en personalgrupp, man aldrig kommit i kontakt med tidigare och där man själv helt saknar inflytande.

Den nyanlände kommer till fängelset med en självbild som gjorts möjlig genom en bestämd ordning i hans egen privata värld. När han ankommer till fängelset förlorar han det stöd som den privata världens ordning innebär och han utsätts för vad han i sin vanliga sociala situation skulle anse vara rena kränkningar, degraderingar och förnedringar, även om det oftast inte är fråga om avsiktliga handlingar. En del basala förändringar initieras i hans moraliska levnadsbana. Utvecklingen handlar både om de uppfattningar han har om sig själv och människor som han ser som betydelsefulla för honom.

De murar som avskiljer den intagne klienten från världen utanför, kan även ses symbolisera de murar som på ett socialt plan skiljer honom från världen utanför och som den första inskränkningen av jaget. Inom ramen för livet i frihet sker normalt en naturlig uppdelning av en individs roller inom både livet i stort och de dagliga sysslorna vilket gör att ingen av de roller individen spelar hindrar honom i hans uppträdande och relationer i andra roller.

Eftersom de tidigare nämnda barriärerna mellan livsområdena raseras i samband med ankomsten till anstalten, raseras på samma sätt rollindelningen eftersom den intagne klienten på många sätt isoleras dygnet runt från världen utanför.

Vid en öppen anstalt, som den där intervjuerna skett, kommer ofta den blivande klienten på eget bevåg till anstalten på det datum som kriminalvårdens placeringsenhet fastställt att verkställigheten ska starta. Därefter sker en inskrivning i anstalten som är gemensam för alla klienter, oavsett om de ställer in sig i anstalten självmant eller transporteras dit efter vistelsen i häktet och avkunnad dom.

Här har nykomlingen på eget bevåg redan börjat isolera sig och dragit sig tillbaka från den privata världen, som därför redan börjat förtvina och förringas (Goffman, 1973). I och med att en omgivning uppfattar att den blivande kriminalvårdsklienten begått ett brott och väntar ett fängelsestraff, skapas förutsättningar för stigmatisering.

I samband med inskrivningsproceduren innebär oftast ytterligare förluster jämfört med det privata livet utanför anstalten. Den nyblivne kriminalvårdsklienten får vara med om ett slags intagningsprocedur, där allt ifrån fotografering, intervju om livshistoria, den intagne får även uppges om han har barn under 18 år och vem den närmast anhörige är.

Utöver detta måste den nyinskrivne klienten även lämna ett drogtest i form av urinprov och visiteras (KVFS 2011:1).

Den nyinskrivne klienten tilldelas sedan speciella kläder som han sedan är tvingad att bära. Han tilldelas sedan ett intagningsnummer och får information om kriminalvårdens regelverk, vilket han som klient är tvingad att följa. Klienten får även information om kriminalvårdens möjlighet till sanktioner och skyldigheten att på anmodan lämna drogtest (KVFS 2011:1 kap §10, Allmänna råd).

En annan viktig informationspunkt är att en planering över vad verkställigheten kommer att innebära, upprättas.

I samband med inskrivningen upprättas även en säkerhetsbedömning som syftar till att ligga till grund för kommande beslut. Efter detta blir klienten tilldelad ett boende som, beroende på vilken anstalt det handlar om, kan innebära inkvartering i enkel- eller dubbelrum. På den anstalt där intervjuerna skett, finns bägge boendalternativen.

Goffman kallar detta för avslipningsprocedur, då den nye klienten i och med dessa åtgärder låter sig omformas och registreras som objekt (Goffman, 1973), vilket understryks i och med det nummer han tilldelats. Goffman menar att personalen, som först underrättar den nyligen inskrivne klienten om det regelverk och lydnadsplikter som gäller inom anstalten, ofta upplever dennes tjänstvillighet att visa aktning som ett tecken på att han inte kommer att orsaka problem under tiden som straffet avtjänas (Goffman, 1973).

Inträdesproceduren i fängelset kännetecknas alltså av både ett lämnande och ett påtagande. Mellanläget är nakenheten däremellan.

På den aktuella anstalten tvingas klienten i samband med inskrivningen lämna ifrån sig många av de medtagna personliga ägodelar som placeras i förvar i anstaltens förråd. Anstalten ersätter en del av ägodelarna, som till exempel kläder för det dagliga bruket, med kriminalvårdens egna. Klädernas utförande är av effektivitetskrav, snarare än för att stärka klientens självförtroende eller tidigare självbild och identitet (Goffman, 1973).

Inskrivningen är en socialiseringsprocess som, parallellt med att information utbyts mellan klienten och den närvarande personalen, syftar till att göra en första bedömning av den nye klienten.

6:2 Världen inom kriminalvården

‘De totala institutionernas viktigaste drag är att mänskliga behov hos stora grupper av människor behandlas genom byråkratisk organisation – oavsett om det är obetingat nödvändigt eller lämplig social organisationsform.’

Erving Goffman, 1973

I Sverige verkställer i dagsläget (2013) ungefär 4800 människor fängelsedomar i någon av de 52 kriminalvårdsanstalter som finns i landet. Kriminalvårdsanstalterna delas in i tre olika säkerhetsklasser, där klass ett motsvarar den högsta säkerhetsklassen och klass tre den lägsta säkerhetsklassen. Det som avgör säkerhetsklassen är förmågan att motstå rymningar, förmågan att motstå fritagningsförsök och förmågan att hantera ett svårhanterligt klientel (Faktablad om säkerhet, Kriminalvården, 2012). Ju högre säkerhetsklass, desto mer ingripande åtgärder sätts in för att förhindra att klienterna avviker eller fortsätter att begå brott under verkställigheten.

Ett tongivande kännetecken som symboliserar fängelset är dels hindren för ett socialt umgänge med världen utanför institutionen, dels hindren för medlemmarna att fysiskt avlägsna sig från institutionen (Goffman, 1973).

Inom svensk kriminalvård finns ett generellt skydd mot rymning som kan bestå i allt från låsta dörrar till höga murar med taggtråd.

På kriminalvårdsanstalter med en lägre grad av fysiskt rymningsskydd, likt den öppna anstalt där intervjuerna ägt rum, består för kriminalvårdsklienten en del av rymningsskyddet i ett slags psykologiskt betänkande över de konsekvenser, som följer vid en rymning.

Konsekvenserna handlar här om att rymmaren efter det att han blivit gripen antagligen blir placerad i en anstalt med högre säkerhetsklass, med ett bättre rymningsskydd, vilket också medför en än mer reducerad grad av autonomi jämfört med den öppna anstalten. Orsaken till att rymningen blir placerad i en anstalt med högre säkerhet är just att skyddet mot rymning är bättre.

Efter inskrivningen på anstalten berövas alltså nykomlingen det stöd genom den sociala ordning han tidigare haft och som till vissa delar skapat den självbild han har, eftersom de roller han tidigare haft inom olika livsområden faller samman. En del av de förlorade rollerna kan han senare återskapa när han frigges och återvänder till världen utanför medan andra förluster är oåterkalleliga. Ett sådant exempel är den förlorade tid som gått till spillo genom det avtjänade straffet som omöjligt kan återtas. Tiden kunde kanske ha använts till exempelvis specifik utbildning, befordran eller samvaron med och uppfostran av barnen (Goffman, 1973). Eftersom den förlorade tiden inte kan värderas, är förlusten relativ. Under verkställigheten får klienten uppleva andra integritetskränkande handlingar. Han har inte rätt att själv bestämma över sin ekonomi i anstalten eftersom pengarna handhas av anstaltens ekonomiavdelning. Ekonomiavdelningen hanterar klientens ekonomi och ombesörjer utbetalning av den ersättning klienten tjänar i samband med den utförda sysselsättningen. Utbetalning av ersättningen sker varannan vecka oavsett om pengarna på kontot tar slut innan nästa utbetalning.

En intressant aspekt är att även om någon vän anstalten skulle skicka eller överföra pengar till klienten, så blir pengarna inte tillgängliga för klienten innan nästkommande utbetalning av ersättningen.

I enlighet med regelverket finns också en möjlighet till sanktion om det bedöms att klienten på ett allvarligt sätt åsidosatt vad som gäller för verkställigheten. Det kan till exempel röra sig om vägran att sköta den anvisade sysselsättningen eller om klienten hanterat narkotikaklassade droger (KVFS 2011:1 kap 5, 12 §).

Bristen på autonomi kan yttra sig även på andra sätt. Ett annat avbräck i autonomin är att bli inlåst i ett rum i ensamhet (Goffman, 1973). Om det initiala frihetsberövandet i och med inskrivningsproceduren är inträdesbiljetten till kriminalvården, kan isoleringen i samband med att klienten löper risk att bli placerad i avskildhet ses som ytterligheten i slipningsproceduren, även om den motiveras genom att placeringen sker av säkerhetsskäl (Goffman, 1973).

Inom ramen för kriminalvårdens regelverk finns bland annat möjlighet att tillfälligt avskilja klienter av ordnings och säkerhetsskäl (Lag 2010:610), vilket åberopas då klienten av någon anledning inte kan lämna ett drogtest i form av urinprov. Det är här fråga om ett frihetsberövande i frihetsberövandet i kriminalvårdens kamp för en drogfri kriminalvård. Klienten kan på en öppen anstalt visserligen avböja att lämna drogtestet, vilket i sådana fall rapporteras som att han vägrar (KVFS 2011:1).

Konsekvensen är en ovillkorlig förflyttning till en anstalt av högre säkerhetsklass med större möjlighet att hantera klienter som är svårhanterliga. En annan följd är att misskötsamheten renderar i att klienten tilldelas en varning i enlighet med gällande lagstiftning (Lag 2010:610, Fängelselagen).

All form av rapporterad misskötsamhet kan sammantaget rendera i att klienten tilldelas varning, vilket kan medföra allt från ingen åtgärd alls till förflyttning till en anstalt med högre säkerhetsklass. Om regelöverträdelsen till den tilldelade varningen anses vara allvarlig kan varningen även medföra en senareläggning av frigivningen (Lag 2010:610, Fängelselag, kap 12). Klädseln är en annan faktor som påverkar autonomins avveckling. Kriminalvårdsklienter på öppna anstalter får oftast inte använda sina egna kläder under verkställigheten. Kläderna får visserligen till viss del förvaras i klientens eget rum, men de privata kläderna får inte användas annat än under de tider klienterna får besök. När de egna kläderna inte får användas, måste institutionen ge klienten ersättning i form av andra kläder, som dels är märkta, dels ofta har dålig passform på grund av det sällan är fråga om nya kläder, utan att de har använts av andra klienter tidigare (Goffman, 1973). Frågan om vilket innehav som är tillåtet regleras i kriminalvårdens regelverk (KVFS 2011:1).

Livet i frihet medger en möjlighet för individen att växla mellan olika roller vilket ger fördelen att han kan skapa bekräftelse och uppnå fördelar för egen del, eftersom han blir bedömd endast inom just detta aktivitetsområde, utan att det han lyckas åstadkomma inte viktas mot hur han uppfattas inom andra områden. Ett exempel kan vara om en individ lyckas med en affärsuppställning, och därför får beröm. Individen bedöms då till exempel alltså inte efter sitt morgonhumör, sin vilja att följa trafikregler eller sin syn på kvinnans ställning i samhället, utan bedömningen rör endast området inom vilket affärsuppställningen hanteras. Redan i samband med ankomsten till en total institution som fängelset påbörjas begränsningen av möjligheten att växla mellan rollerna. Vistelsen i fängelset skapar en desegregation av de tidigare åtskilda livsområdena (Goffman, 1973).

Medan en människa i frihet har förenat socialt accepterade metoder för hur han ska agera i de flesta situationer han konfronteras med och sällan testas avseende om han gjort rätt eller inte, är det oftast tvärt om inom totala institutioner som kriminalvårdsanstalter.

I frihet har man inom ramen för det egna bestämmande ofta ett slags socialt spelrum som tillåter avsteg från schemat, som att till exempel arbeta in tid över en lunch för att på så sätt hinna med dagens arbete, eller kanske gå lite tidigare från arbetet.

Inom en kriminalvårdsanstalt saknas den möjligheten, eftersom klientens aktiviteter är starkt reglerade. Eftersom sanktioner starkt präglar livet i fångenskap riskerar klienten en snabb reprimand om han gör ett avsteg från den gängse ordningen (Goffman, 1973).

På en bred bas kan man se disciplinen baserad på den slutenhet en verkställighet handlar om (Foucault, 1987). Den slutna miljön är inte konstant utan handlar om att varje individ ska ha sin plats. Eftersom man inom ramen för kriminalvårdens uppdrag, det vill säga att förhindra att klienterna avviker från kriminalvårdsanstalten, måste förhindra att klienterna-individerna försvinner utan kontroll och antar oanvändbara och möjligen farliga konstellationer (Foucault, 1987), finns ett utarbetat närvarosystem som även ligger till grund för den ersättning klienterna får från sysselsättningen. En klient som inte befinner sig på den anvisade platsen under sysselsättningstiden, får erfara två olika konsekvenser. Dels uteblir ersättningen för sysselsättningen, dels blir han rapporterad för misskötsamhet eftersom han inte deltagit i den anvisade sysselsättningen (KVFS 2011:1). Samtliga klienter som inte arbetsbefriats av den ansvariga personalen ska befinna sig på sin placering inom anstaltens sysselsättning vilket gör det lätt att kontrollera både närvaro och arbetsinsats, även om det inte finns några formella krav på prestation.

Eftersom en fulländad disciplinär apparat ska möjliggöra att man med en blick kan registrera allt genom en central punkt (Foucault, 1978) upprätthålls kontrollen från anstaltens nav, centralvakten, dit all form av närvaro och avsteg från verksamheten rapporteras.

Michel Foucault menar att det finns en inbyggd straffmekanism i alla disciplinerade system, med egna lagar, specifika brott, straffformer och egna domstolssystem. Man präglar och bestraffar förseelser som är så pass lindriga att inte hanteras inom den gängse strafflagstiftningen. Alla avsteg från regeln lyder under straffsystemet. Å andra sidan skapar straffsystemet i sig ett klimat som främjar motstånd från klienterna, vilka hittar på sätt att utan att uppvisa ohörsamhet genom att ligga på gränsen för det tillåtna (Foucault, 1978).

Inom den svenska kriminalvården kan man finna samtliga beståndsdelar, där brott mot anstaltens lokala regler och kriminalvårdens egna föreskrifter, utreds av kriminalvården själv och kan rendera i till exempel återkallade möjligheter till permission eller förflyttning till andra anstalter med högre (eller samma) säkerhet (Lag 2010:610).

Då åtskillnaden mellan de tidigare separerade livsområdena raderas genom den avpersonifierande socialiseringsprocessen, drabbas individen av en bedömning som baseras på en helhetsbild av honom (Goffman, 1973). Hans agerande inom ett område betonas som ett slags kontroll av hans uppträdande inom ett annat område.

Under det att den kränkande avslipningsprocessen fortgår, får klienten alltmer insikt i vad som kan kallas anstaltens system av rättigheter. När klientens bindning till friheten börjar lösas upp är det just systemet av rättigheter som ger stommen för klientens identitetsförändring.

Systemet inom totala institutioner som fängelser kan delas upp i tre basala delar.

Dels ordningsreglerna som kan beskrivas som en uppsättning tydliga regler och förbud, som inramar klientens liv i fångenskap. Inom svensk kriminalvård finns ett regelverk som är gemensamt för samtliga kriminalvårdsanstalter.

Belöningsystemet, som erbjuder klienten mindre förmåner som förutsätter gott uppförande och god skötsamhet. Belönningarna handlar ofta om sådant som klienten i frihet annars skulle se som rena självklarheter i friheten. Belöningsystemet kan på den anstalt där studien pågått exemplifieras genom att klienterna efter den obligatoriska vardagliga sysselsättningens slut har en möjlighet att vistas utanför anstaltsområdet på det så kallade fritidsområdet där bland annat en fotbollsplan ligger. Förutsättning att man inte rapporteras för någon misskötsamhet som anses vara av allvarigare art.

Den tredje delen i systemet är bestraffningarna, som är anstaltens respons på klientens brott mot regelverket. Det handlar här främst om att klientens misskötsamhet rapporteras av personalen till anstaltens ledning, som beslutar om händelsen ska rendera i någon påföljd. Bestraffningen kan också handla om att klienten får en indragen förmån, vilket kan exemplifieras med att om klienten skulle ha varit sjuk under dagen, dras möjligheten att vistas på fotbollsplanen in under den efterföljande eftermiddagen.

Förmånen kan alltså komma att dras in, även om klienten inte har misskött sig utan bara varit arbetsbefriad under sysselsättningstiden. Frågan om vem som har tillträde till det yttre fritidsområde där fotbollsplanen ingår bestäms, på de anstalt där intervjuerna skett, enligt en lokal regel av det vakthavande befälet.

De förhållanden som gör de basala förmånerna så viktiga för klienten, är desamma som gör att indragningen av förmånerna får så stort genomslag (Goffman, 1973).

Fängelsevärlden kännetecknas av vara uppbyggd av de tidigare nämnda små förmånerna som är så viktiga för klienterna, men samtidigt så svåra att förstå för utomstående. Förmånernas existens skapar en kultur som tidvis leder till ett slags kollektivt ansvar om att dela med sig, men oftare innebär att en grogrund för tiggeri, eftersom alla inte kan dra nytta av förmånerna (Goffman, 1973).

Inom den svenska kriminalvården finns en möjlighet till förmånen att kunna söka ett förskott på ersättningen från sysselsättningen. Förutsättningen för att man ska få förskott är att man helt saknar pengar vid ankomsten till kriminalvården (KVFS 2011:1, kap 3, §12). I praktiken innebär det att man, om man har en mindre summa pengar med sig vid ankomsten till kriminalvården och gör slut på dem innan ersättningen för de utförda sysslorna sätts in på kontot, saknar möjlighet till att få ett förskott, vilket ökar risken för tiggeri från andra klienter. Den svenska kriminalvårdens regelverk medger att klienterna anvisas sysselsättning, vilket är en generell praxis och också är det krav på den anstalt där studien skett. Det handlar alltså inte om ett frivilligt val för klienterna, som om de inte deltar, rapporteras för arbetsvägran. Om klienten stör ordningen eller vägrar följa de anvisningar han får av arbetsledare eller annan personalen anses han även då inte ha deltagit i sysselsättningen, och får därmed ingen ersättning (KVFS 2011:1, kapitel 3 §2, allmänna råd).

6:3 Relationen mellan personal och klienter

Förhållandet mellan personal och klienter är på många sätt motsägelsefull.

Samtidigt som kriminalvårdens främsta syfte är att se till att det utdömda straffet verkställs att klienterna inte avviker så finns samtidigt andra viktiga syften. Ett av dessa syften är att klienterna inte ska återfalla i kriminalitet. De ska alltså omformas till de gällande normerna i samhället och efter det att straffet är avtjänat leva laglydigt i framtiden.

En av de tillvägagångssätten som används inom kriminalvården är anvisat deltagande i brotts- eller missbruksprogram (Lag 2010:610, Fängelselagen).

Programverksamheten är en form av studiecirkelliknande påverkans-program som ofta baseras på kognitiv beteendeterapi. Programmen bedrivs både enskilt med en ledare och en klient, och i grupp med ledare och flera klienter.

Motsägelsen mellan bevakning och kontroll, och intentionen att förhindra återfall i brott skapar en grund som präglar personalens arbetssituation (Goffman, 1973). Kriminalvårdens uppdrag är alltså att samtidigt motivera klienten till att inte återfalla i kriminalitet och att hålla säkerheten på en nivå som medger tillräcklig kontroll för att förhindra att klienten avviker. En motsvarighet till det kontrollorgan som används för klienterna finns även för personalen, som påminns om sina plikter, både av sina chefer och av andra instanser. Även arbetsmaterialet självt är en kontrollerande faktor (Goffman, 1973).

Inom kriminalvården sker kontrollen av personalens arbete genom utarbetade instruktioner för till exempel den planering av klientens verkställighet som ska påbörjas i samband med verkställighetens start. Alla avvikelser från gängse rutiner ska ovillkorligen rapporteras till ledningen enligt en särskild rutin. Ett exempel på avvikelse är om det saknas medicin i någon av de doseringsaskar som förvaras i anstaltens centralvakt åt de klienter som har en ordination från anstaltens sjukvård.

Även om regelverket i sig är tydligt beträffande att alla klienter ska behandlas likadant, finns enskilda behov av insats. Orsaken är att klienterna vanligen vanligtvis har status och relationer i friheten som olika sociala- och umgängesmässiga relationer. Personalen måste därför ta olika hänsyn till klienternas behov (Goffman, 1973), som kartläggs i den individuellt utformad planering för verkställigheten som ska upprättas (Lag 2010:610. Fängelselagen).

Planeringen, som styrs genom en av kriminalvården utarbetad handbok, har bland annat en väsentlig del i den riskbedömning som utarbetas för varje klient och som bland annat ligger till grund för när permissioner kan beviljas. Planeringen syftar annars till att identifiera behov av insats inom klientens olika livsområden. Insatsbehovet kan röra kriminaliteten som fört klienten till kriminalvården eller behov av bostad och försörjning. Alla åtgärder ska dokumenteras planeringen.

I totala institutioner som kriminalvårdsanstalter finns en basal skillnad mellan klient- och personalgruppen. Medan personalen tjänstgör viss tid per dygn och därför har en betydligt större möjlighet till socialt interagerande på sin fritid, lever den större gruppen, klienterna inom anstalten med den inskränkthet detta medför.

Goffman menar förhållandet mellan personal och intagna inom totala institutioner, som fängelser kan beskrivas som ett symbiosliknande förhållande där den enes existens förutsätter den andre och vice versa.

När människor sammanförs till större sammanslutningar skapas en möjlighet till att de står under tillsyn av personal vars främsta uppgift är att kontrollera att var och en följer sina instruktioner och att detta innebär att den enskilda individens avvikande mot reglerna sätt tydligt sticker ut jämfört med den i övrigt fogliga omgivningen (Goffman, 1973). På den anstalt där studien skett skapar den naturliga klyftan mellan personal och klienter också ett lika naturligt motsatsförhållande i och med ojämlikheten beträffande makt. Eftersom personalen är satt till att övervaka klienterna och rapportera deras eventuella misskötsamhet är en motsättning mellan klienter och personal implementerad i systemet. Trots att studien skett på en så kallad öppen anstalt med bland annat en låg grad av rymningsskydd är det aldrig något tvivel om att det är personalen på anstalten som har makten.

Det är uppenbart att klienterna står i en tydlig beroendeställning till personalen eftersom deras autonomi är starkt begränsad i jämförelse med personalens. Goffman menar att klienterna ser personalen som nedlåtande och överlägsen medan personalen ser klienterna som bittra och opålitliga (Goffman, 1973). Det förefaller alltså finnas ett slags inbyggd fientlighet baserad på vilken grupp man tillhör.

I jakten på en dräglig tillvaro hittar klienterna olika sätt att hantera sin situation. Ett sätt är att klienten drar sig undan situationen genom att avskärma sig från situationer som medför risk för interaktion med omgivningen. Likt ett i det närmaste apatiskt tillstånd uppmärksammar han endast händelser i den omedelbara närheten och uppfattar då perspektiv av tillvaron som andra kanske inte märker. Vissa former av tillståndet kan beskrivas som fängelsepsykos eller akut avpersonifiering och kräver stora insatser för att komma ur om det ens är möjligt (Goffman, 1973).

Ett annat sätt är att klienten genom att oupphörligen utmanar institutionen genom att vägra samarbeta på något sätt. En intressant aspekt i denna hårda omedgörliga taktik är att det egentligen kräver det som klienten försöker förneka, ett engagemang med ett konstant fokus på kriminalvårdens organisation (Goffman, 1973). En form av exemplifiering kan ses i den så kallade rättshaveristen, vilken lägger en stor energi i att överklaga beslut, inkomma med skrivelser och anmäla både personal och institution.

Ett annat exempel från anstalten där studien skett är den notoriske arbetsvägraren, som trots påminnelser och upprepade rapporterade regelbrott fortsätter att vägra utföra sina ålagda sysslor.

En inverkan på klientens möjlighet att anta den hårda omedgörliga handlingsstrategin är personalens möjlighet till distansering till klienten vilket under tid försvåras. Orsaken är att det alltid finns en risk för kamratliga känslor vid arbete med människor. Om en klient framstår som mänsklig och upplever någon form av påfrestning som till exempel en risk för en förflyttning oavsett om den är befogad enligt regelverket, finns alltid en risk för att en personal med medkänsla kommer att lida (Goffman, 1973). Sammantaget innebär det en risk för att alla regelbrott inte rapporteras, trots personalens givna direktiv.

Andra förhållningssätt handlar om att klienten nöjer sig med de små attribut och nöjen som institutionen och yttervärlden kan erbjuda och upplever största möjliga nöje. Här används den fria världen som en referens för att åskådliggöra att institutionslivet är det eftersträfvansvärda, vilket det på vissa sätt kan vara beroende på bakgrund. Förhållningssättet kan exemplifieras dels genom de klienter som upplever strukturella problem i det fria livet, men som finner sin plats inom institutionslivet i en kriminalvårdsanstalt. Ett annat exempel är de klienter som på en del sätt saknar fotfäste i tillvaron genom hemlöshet och avsaknad av arbete.

När de kommer till anstalten finner de sig tillrätta inom det regelverk och de rutiner med fasta tider och serverade måltider som kännetecknar institutionsvärlden eftersom de då får något som i övrigt saknas i deras liv.

Klienten kan även hantera sin situation genom att anamma institutionens synsätt och följa en disciplinerad, moraliskt baserad väg genom verkställigheten genom att anta en omvänd syn på sig själv. Han driver sin medgörlighet ett steg längre, uppträder entusiastiskt inför institutionens linje och uppvisar en vilja att vara till personalens förfogande (Goffman, 1973). I förekommande fall har det på anstalten där studien skett exemplifierats genom klienter som lämnat uppgifter om andra klienters misskötsamhet till personal, vilket ofta slutat med att både klienten som misskött sig och den som angivit honom förflyttats från anstalten. Den angivne på grund av det regelbrott han gjort sig skyldig till och angivaren på grund av den hotbild mot honom från andra klienter som angivelsen kan ha renderat i. Den omvändes handlingsstrategi är därmed inte riskfri.

6:4 Relationer mellan klienter

Goffman beskriver att den totala institutionens värld skapar en speciell självupptagenhet, vilken inom kriminalvården kännetecknas av den sociala kulturen som härrör sig från den avslipningsprocess som tidigare nämnts. I och med inskrivningen i kriminalvården grundläggs klienternas låga status jämfört med deras liv i frihet. Miljön präglas på många sätt av personliga misslyckanden som renderar i en förlust av stolthet. Eftersom klienten söker en förklaring till förlusten, utvecklas en historia som likt ett försvarstal förklarar klientens låga status inför omgivningen.

Klienten upprepar förklaringen om och om igen, vilket leder till ett självmedlidande som av finkänslighetsskäl accepteras av de andra klienterna, men som annars förkastas av omgivningen (Goffman, 1973). I samband med den planering som görs vid ankomsten till kriminalvården, berättar klienterna gärna för den kontaktman som ombesörjer planeringen om orsaker till att de hamnat i den situation de är.

Eftersom klienten söker en förklaring till den upplevda förlusten, skapas en historia som syftar till att berätta varför han drabbats av sin låga status inför omgivningen. Klienten tenderar att upprepa sitt påstående om och om igen vilket dels leder till ett självmedlidande, dels får en viss acceptans av andra klienter, men som annars förkastas av omgivningen som kan exemplifieras med kriminalvårdspersonalen (Goffman, 1973). I anstalten där studien skett kan man bland klienterna se olika sätt att hantera den förlorade stoltheten. Bland en del av de klienter som tidigare dömts till kriminalvård hanteras motgången dels med en förklaring om att de egentligen är oskyldiga. En förklaring som främst riktas mot personalen i anstalten.

Ett alternativt sätt att hantera frågan och som främst adresseras till andra klienter, är ett slags raljerande över vilka brott klienten egentligen begått under sin kriminella karriär men som han inte dömts för. Detta förefaller om än med viss skepsis höja statusen generellt bland andra klienter.

Trivseln på anstalten beskrivs av klienterna ofta i ordalag som mer eller mindre förklarar hur man får tiden att gå. Orsaken är att tiden är något man fjärrar ifrån sitt medvetande till skillnad mot i livet utanför anstalten. Följden blir att klienten upplever att han under den påtvingade tiden i anstalten isolerats från det vanliga livet., vilket är en förklarande faktor när man ska förstå den upplösande effekt ett längre fängelsestraff kan ha (Goffman, 1973).

6:5 Permissioner

Kriminalvårdens regelverk medger att klienten efter en tid som är fastlagd i kriminalvårdens regelverk kan beviljas att tillfälligt vistas utanför anstalten i form av tillfälliga permissioner, som klienten själv får ansöka om (Lagen 2010:610, kapitel 10). Eftersom kriminalvården ansvarar för klienten även under vistelser utanför anstalten är bedömningen av risken för att klienten skulle missköta permissionen väsentlig. Alla former av regelöverträdelser som rapporteras under verkställigheten påverkar den riskbedömning som från början upprättades redan vid ankomsten till anstalten. Indirekt påverkas också bedömningen av om klienten kan beviljas permission.

Under förutsättningen att anstalten gör bedömningen att risken för att klienten ska missköta sig är låg, kan klientens ansökan om permission beviljas, vilket bortsett från ledigheten från anstalten också kan ge klienten den första direkta erfarenheten av den stigmatisering en fängelsevistelse kan medföra (Goffman, 1972). Om permissionen tillbringas med ett umgänge klienten haft under tiden i frihet, kan han med rätta känna att oavsett vad vännerna säger så accepteras han inte fullt ut.

Detta innebär att skammen alltid är närvarande eftersom hans egen insikt säger honom att det är skamligt att ha den egenskapen, det stigmat, fängelset har gett honom (Goffman, 1972). Nyckeldraget i den stigmatiserades livssituation är här att vännerna inte kan visa honom den respekt han i grund och botten förtjänar om de bortsåg från stigmat. Eftersom klienten inte kan påverka sin situation tvingas han acceptera bristen på respekt som han själv finner grundad i de belastade delarna i sin person (Goffman, 1972). Både klienten och hans umgänge måste därför ta hänsyn till stigmats orsak och följder. Det finns också en risk för att klienten känner sig osäker på hur de normala i omgivningen kommer att identifiera honom. Osäkerheten grundas också på om denna identifiering blir ofördelaktig för honom eller inte. Det finns alltså en risk för att klienten identifieras endast efter sin kriminalvårdskarriär, vilket för honom innebär att det alltid finns fog för en känsla av att vara ovetande om vad de andra egentligen tycker om honom (Goffman, 1972).

6:6 Efter frigivningen

”Kriminalvården är brottsförebyggande, ökar människors trygghet och bidrar till ett tryggare samhälle. Kriminalvården inger förtroende. Kriminalvårdens klienter är bättre rustade att leva ett liv utan kriminalitet och missbruk efter verkställd påföljd. Vårt arbete innebär en positiv skillnad för klienterna. Vi påverkar aktivt utvecklingen av Kriminalvårdens uppdrag.”
Kriminalvårdens vision, 2007.

Kriminalvårdens intention gör åtminstone uppdragsmässigt ett anspråk på att rehabilitera klienten och återskapa dennes personlighetsnormerande processer vilket ska göra det möjligt för den frigivne före detta kriminalvårdsklienten att i fortsättningen klara sig själv och leva ett liv utan kriminella inslag (Goffman, 1973).

Utslussning

Inom svensk kriminalvård handlar frigivningsförberedelserna ofta om att planera återgången till samhället genom så kallad utslussning. Det innebär en möjlighet för klienten att successivt återgå till friheten genom att vistas utanför anstalten genom till exempel verkställa den sista delen av fängelsedomens med elektronisk fotboja i hemmet, med till exempel ett vanligt arbete som sysselsättning (Lagen 2010:610). Ett annat sätt är en så kallad frigång, där klienten under den sista delen av verkställigheten har en sysselsättning i form av till exempel arbete eller studier utanför anstalten under dagtid för att övrig tid bo på anstalten.

Klienterna är ofta långt i förväg mycket fokuserade på frigivningen och håller reda på hur lång tid det är kvar till den planerade frigivningsdagen. Det finns samtidigt ofta en risk för ångest eftersom de, om de inte varit föremål för utslussning, lämnar en välkänd omgivning för en okänd verklighet de varit skilda ifrån under en tid. Samtidigt som de sett fram emot friheten, innebär den ändå en osäkerhet (Goffman, 1973).

Även om situationen på den anstalt där studien skett medför en ökad möjlighet att behålla kontakten med livet på utsidan jämfört med de mer slutna miljöer som en placering i en anstalt av högre säkerhetsklass innebär, genom en frekvent kontakt med arbetsförmedling som besöker anstalten varje vecka, möjlighet till kontakt med socialtjänsten och bostadsförmedling, så har klienten ändå inte haft samma möjlighet att odla de sociala kontakter han haft innan verkställigheten.

Direkt efter frigivningen är den tidigare kriminalvårdsklienten av kanske naturliga skäl väldigt medveten om de friheter och nöjen han saknat under tiden han varit frihetsberövad, och som ter sig självklart för människor i frihet. Det handlar om att ha återfått en under tid berövad autonomi.

Trots den stora skillnaden verkar det som om den före detta klienten snabbt förtränger livet inom kriminalvården och börjar ta den frihet, som så innerligt efterlängtrade under tiden i anstalten för givet. Erfarenheten från tiden i anstalten, som kan ha medfört både bitterhet och upplevd orättvisa, verkar efter hand blekna allt mer. Goffman anger att det även finns bestående erfarenheter som ger effekten att klientens sociala ställning för alltid är förändrad. Klienten kan därför uppleva en ovilja att hantera frigivningssituationen eftersom den förefaller vara alltför svår att helt plötsligt på egen hand bemästra eftersom ansvaret tidigare legat hos anstalten.

Även om ångesten inför frigivningen kan påverka klienten så finns en större faktor som antagligen påverkar frigivningssituationen i högre grad, diskulturationen, som innebär att klienten under verkställigheten har förlorat förmågan att upprätthålla vanor som krävs i samhället utanför anstalten (Goffman, 1973). Under intervjuerna har klienterna berört både oviljan att ta tag i livet utanför anstalten och diskulturationen och sammantaget beskrivit det som att man blir institutionsskadad.

En annan kanske ännu större omständighet är stigmatiseringen. Goffman menar att termen är dubbelbottnad. Ifall klienten utgår från en omgivning som känner till hans historia inom kriminalvården är hans situation misskrediterad till skillnad mot ifall omgivningen inte har kännedom om fängelsevistelsen då klientens situation istället är misskreditabel (Goffman, 1973) och därför ställer andra krav på hantering av stigma. Ett exempel är att klientens samvaro med andra kan upplevas som integritetskränkande intrång i den privata sfären (Goffman, 1972).

Redan i samband med inskrivningen i anstalten får klienten en oförmånlig social ställning som innebär att han inte kommer att befinna sig i samma sociala ställning efter frigivningen som innan inskrivningen i anstalten. Den oförmånliga ställningen kan benämnas som ett stigma, vilket innebär att den före detta klienten sannolikt kommer att anstränger sig för att dölja sin historia (Goffman, 1973), eller åtminstone hitta ett sätt att hantera sin situation. Han kan därför försöka handskas med sitt stigma genom att på en del sätt bryta med realiteten och välja att använda en alternativ tolkning av sin sociala identitets egenskaper.

För den nyligen frigivne kriminalvårdsklienten är det lätt att utnyttja sitt stigma som en förklaring för att till exempel inte få den hjälp han anser sig behöva från till exempel socialtjänsten eller andra myndigheter (Goffman, 1972).

Å andra sidan innebär det verkställda fängelsestraffet också att klienten åtnjuter vissa privilegier som till exempel möjligheten till subventionerade anställningar genom olika former av lönestöd.

Michel Foucault menar att fängelser inte kan undgå att skapa förbrytare eftersom det sker genom den existens klienterna får framleva under verkställigheten, med isolering från omvärlden och ett tvång att utföra ett arbete som inte gagnar dem. Därmed skapas en onaturlig existens (Foucault, 1987).

7 KLIENTERNAS UPPLEVELSER

De förberedelser som enligt författaren är vanliga inför ankomsten till den anstalt där intervjuerna skett framstår som viktiga även för de intervjuade klienterna. De intervjuade klienterna har alla beskrivit de närstående sorg för den annalkande verkställigheten. Förberedelserna och omgivningens reaktioner inför den annalkande verkställigheten på olika sätt. Samtliga de intervjuade har upplevt ett slags tvång till att ordna upp den främst den ekonomiska situationen, för att kunna behålla det sociala fotfästet, med arbete och boende. En annan aspekt av förberedelserna inför verkställigheten är ett slags självvald isolering

7:1 Skeendet inför verkställigheten

Klienternas upplevelser av sin vanliga omgivnings reaktioner har varit spridd över ett stort spektra.

En upplevelse som samtliga klienter delar är den sorg från de närmaste, beroende på att sonen, pappan eller partnern inte kommer att vara hemma som vanligt under en tid framöver; ”jag märkte att min pappa hade nära till tårarna, speciellt när han körde mig hit till anstalten första gången och jag vet att det kommer att bli tungt för oss båda, åtminstone den första tiden” eller ”mamma tog det väldigt hårt att jag skulle åka in i fängelse. Jag bor ju med familjen och är ju hennes son nu och för alltid”. En klient säger ”både mamma och pappa grät när de skjutsade mig till anstalten första gången. De slutade inte ens när vakten kom ut på parkeringen. Det var nästan så att jag glömde bort att det var för min skull de grät”. En klient beskriver ”Mamma tyckte att det var jobbigt. Jag är ju yngst i syskonskaran, så jag är ju fortfarande hennes minsting”.

Även om de alla de intervjuade försökte att framstå som starka inför den kommande fängelsevistelsen, finns tydliga tecken på ett slags medlidande med de närmaste.

Det sociala fotfästet och anknytningen med de närmaste beskrivs alltså som viktigt.

Intervjuerna har visat att en gemensam aspekt av förberedelserna inför verkställigheten är ett slags självvald isolering; ”jag ville inte vara med människor utan låste in mig själv. Istället för att träffa kompisarna som vanligt så hördes vi via telefon”. De intervjuade klienterna delar bland annat känslan av att väntan på fängelsestraffet är ett straff i sig; ”det här har legat över mig i två år nu, så jag har inte brytt mig om att ansöka om lägenhet eller någonting, eftersom jag kanske skulle bli tvungen att säga upp allt när jag åkte in”.

Alla de intervjuade klienterna beskriver att ekonomin är en central punkt i förberedelserna inför en verkställighet i fängelse; ”jag försökte jobba så mycket som möjligt för att få ihop pengar till hyran under tiden i fängelset”, eller ”jag hade ju turen att få en hyresgäst som löste problemet, det gällde ju att se om sitt hus så att man hade något att komma ut till efter straffet”.

En klient säger; ”Jag sköt upp inställelsen (i anstalten) till efter sommaren, så att jag hann jobba ihop pengar och betala av skulder”.

Samtliga intervjuade klienter uppger att det utdömda straffet medfört att de upplevt en skam inför den närmaste omgivningen; ”jag skäms oerhört inför mina föräldrar. De ha fått utstå mycket skit för min skull” eller ”pappa frågade hur det kunde bli så här, att slåss är ju den absolut sista utvägen. Då känner man sig låg”.

Samtidigt har frågor från de närstående om det kommande fängelsestraffet varit svåra att hantera; ”mamma frågade redan dagen efter domen och jag ville inte svara. Jag var inte mig själv”.

Väntan på fängelsestraffet har verkat som passiviserande; ”eftersom straffet har legat över mig i två år nu, har jag inte brytt mig om att skaffa lägenhet eller intresserat mig för någon ny relation, som de flesta av mina vänner. Det har helt enkelt inte verkat vara någon idé”. En klient beskriver; ”jag kunde ha sökt hundra nya jobb och blev erbjuden ett mycket bättre jobb än det jag hade, men tackade nej eftersom jag skulle in i fängelset och vara här under ett helt år”.

Även väntan på verkställigheten har alltså inverkat mycket på livet för klienterna i studien.

7:2 Reaktionen vid ankomsten till anstalten

Vid ankomsten ställs den blivande kriminalvårdsklienten inför både ett nytt regelverk och inför ett nytt påtvingat umgänge. Rätten att få bestämma över sin egen tid blir starkt begränsad. Även om regelverket blir förklarat vid upprepade tillfällen, både genom informationsmöten och fortlöpande av personalen på anstalten, ställer det nya umgänget en del krav på social kompetens. Särskilt bemötandet poängteras av en del av klienterna.

Klienterna som intervjuats lämnar varierande budskap om känslan vid den första kontakten med kriminalvården; ”jag hade väl inte så bra bild av mig själv, med ett tidigare missbruk, som jag i och för sig avslutat på egen hand, och ett straff som väntade, men jag tycker att jag blev bra bemött av personalen och jag fann mig ganska snart på avdelningen” eller ”bilden av fängelse var väl ganska positiv med tv och bra mat och jag tycker väl att den infriades”. En annan klient beskriver en rakt motsatt upplevelse; ”Det stod ju helt klart så snart min tjej hade lämnat mig utanför grinden, jag hade ingenting att säga till om. Varför kan man inte bli bemött med lite värdighet?”

Bemötandet från personalen och andra klienter är alltså mycket viktig.

7:3 Verkställigheten

Verkställigheten i en kriminalvårdsanstalt innebär en starkt decimerad autonomi som både klienterna och deras familjer och umgänge märker av. Man löper risk att delvis tappa det sociala umgänget. I den anstalt där studien gjorts är det vanligaste skeendet att klienterna ofta tappar en del av umgänget.

Fyra av de intervjuade klienterna beskriver domen som en mer tyngande faktor än själva verkställigheten; ”jag trodde jag skulle dö, när jag fick reda på att jag dömts till fängelse. När jag väl kom till anstalten var det nästan skönt för då startade resan tillbaka”.

En klient beskriver domen; ”jag trodde aldrig att jag skulle kunna bli dömd så när jag blev det, rasade livet. Att vara på anstalten är bara ett steg på vägen tillbaka till där mitt liv tog slut”.

Klienterna som medverkat i studien beskriver skiftande upplevelser av anstaltsvistelsen.

Överlag beskrivs vistelsen i anstalt som positivare än förväntat.

En förmedlad känsla är att delar av omgivningen trots att ett fängelsestraff inte är så farligt; ”många tror inte att du är så låst som du är utan har bilden av att du lever ett lyxliv, ett friare liv”.

En annan upplevd reaktion är tvärtom att vistelsen i fängelset var en betydligt hårdare tillvaro än de uppgifter han själv fått ta del av; ”jag trodde inte att jag skulle sitta få sitta inlåst med mördare och knarkare, jag hör inte hit”.

Anstaltens lärcentrum som bedriver undervisning i över 130 olika ämnen baserat på distansundervisning med lärare på andra kriminalvårdsanstalter har en viktig uppgift då många klienter helt eller delvis saknar skolgång. En tendens på anstalten har varit att klienter förväntat sig själva med goda studieresultat. En av de intervjuade klienterna beskriver följande; ”När jag först hörde talas om att ni har skola här på anstalten trodde jag inte att det var sant. Jag som hatar allt vad skola heter och började skolka tidigt. Nu fick jag en ny chans att ordna betygen i och med lärcentrum på anstalten, så nu har jag bara ett kärnämne kvar, men det fixar jag på komvux efter muck, för nu vet jag att jag kan plugga”.

En annan klient förklarar; ”under studierna på anstalten har jag har fått ett kvitto på att jag inte är korkad, vilket en del av mina lärare mer eller mindre sagt under min korta tid i skolan”.

En annan klient beskriver; ”jag tycker att jag på många sätt är en bättre människa nu än jag var innan jag kom hit. Jag har ju pluggat och fått MVG i alla ämnen utom ett”.

Framgångar i anstaltens lärcentrum påverkar klientens syn på sin egen förmåga.

På kriminalvårdsanstalten där studien gjorts finns en sysselsättning som bland annat innefattar ett fullskaligt jordbruk med hantering och skötsel av jordbruksmaskiner.

Intervjuerna visar att just inslaget av jordbruksmaskiner ses som ett positivt inslag inom sysselsättningen, vilket följande klient beskriver; ”Jag trodde väl aldrig att jag skulle bli bonde och kunna köra så här stora maskiner, men det kunde jag tydligen. Arbetsledarna har verkligen tålamod”.

En annan klient säger; ” När jag fick reda på att jag skulle få köra den stora traktorn bara för att jag var den ende som hade körkort så trodde jag inte på det. Jag blev nästan rädd, men det gick över när arbetsledaren satt bredvid mig i och instruerade”.

En klient med en tvåårig dom beskriver sin sysselsättning; ”En sak kan jag ta med mig från kriminalvården. Jag kan köra traktorer, både stora och små. Det hade jag inte kunnat om jag inte suttit i fängelse”.

Även inom anstaltens sysselsättning kan klienterna uppleva framgångar.

Relationen mellan personalen på anstalten och klienterna beskrivs på olika sätt. En klient säger ”Jag upplever att personalen här har en ganska bra bild av mig och visar att de tycker att jag är bra, vilket kanske påverkar mig att tycka att jag är en ganska bra person ändå.”

En annan klient om kontrollen från personalen; ”Ibland när mitt rum visiterats så syns det knappt att någon varit där, medan man vet att hos andra (klienter) ser det ut som om en bomb slagit ned när personalen varit där”. En annan upplevelse är ”Om jag blivit behandlad som en tjuv, så kanske man hade utvecklat ett hat mot institutioner och institutionspersoner, det har jag tack och lov inte gjort, Personalen har behandlat mig bra”.

En klient beskriver relationen med personalen; ”Ett bra bemötande från personalen har underlättat min vistelse här. Jag har till och med blivit tilltalad vid förnamn av några”.

En annan klient beskriver sin verkställighet; ”Jag känner att jag vuxit och mognat eftersom jag bevisat mitt värde i olika sociala sammanhang både i fängelset och utanför, men också att hur jobbigt någonting än är så kan man klara det. Förut så var jag ganska obekvämt i sociala sammanhang, men i och med fängelsestraffet så har jag fått träning i att umgås i sociala sammanhang, och jag klarar det.”

Besöken är viktiga för att behålla den egna identiteten. Klienterna ofta tappar en del av umgänget, även om intervjuerna visar att klienterna även kan återfå tidigare umgänge; ”Det finns de man trodde skulle komma hit (till anstalten) och hälsa på och sedan finns de som man inte ens tänkte på, som har kommit på besök. Man märker att de som hälsar på behandlar en som vanligt. Det är skönt.” En klient säger; ”Det är tur att man kan få besök, även om familjen har långt att åka. Man kan i alla fall lita på att vara välkommen i familjen ”.

7:4 Efter frigivningen

I samband med återinträdet i livet i frihet och under den pågående utslussningen ställs de forna kriminalvårdsklienterna inför nya krav. De har dels frigivits från ett fängelsestraff, dels varit borta från livet i frihet under en period, vilket inneburit att de inte haft samma möjlighet att behålla ett jobb eller hålla de sociala kontakterna vid liv som de haft i friheten. De ställs även inför möten med andra människor, där de på något sätt måste förhålla sig till stigmat som föranletts av tiden i fängelset.

Samtliga klienter beskriver en gradvis frigivning genom utslussning som mycket viktig när det gäller möjligheten att återvända till livet i frihet.

En klient beskriver frigivningen; ”Mötet med friheten gick ganska bra. Jag har ju haft permissioner och det har ju underlättat så att man inte tappat fotfästet alldeles.

Jobbarkompisarna tog emot mig på ett bra sätt även om de var nyfikna. En sak är klar, utan fotbojan (utslussning) hade det känts mycket konstigare. Ena dagen i fängelse och nästa på jobbet”.

Klienten med den kortaste verkställigheten beskriver ”jag tycker att fotbojan ger en större möjlighet till att ordna upp sitt liv efter att ha suttit i fängelse än om jag hade frigivits efter att ha gjort hela straffet.

En annan klient beskriver sin frigivning; ”Det var skönt att få komma tillbaks till mitt eget liv igen med fotboja (utslussning) och få börja jobba med mina vanliga jobbarkompisar, men jag skulle inte göra det om jag inte känt mig redo”.

Klienten med den längsta domen beskriver; ”Det var oerhört viktigt att ha permissioner under tiden jag satt på anstalt för att återigen lära sig att vistas bland folk, även om jag tycker att jag kunde behövt längre permissioner mot slutet av mitt straff. Eftersom jag fick en utslussning först med frigång från anstalten och sedan med fotboja fick jag i lagom takt få komma tillbaks till det riktiga livet igen, även om det var svårt att möta vanliga människor på gatan igen varje dag. Jag tror att jag hade haft det mycket svårare om jag bara frigivits”.

Den gradvisa återgången till livet i frihet genom utslussning är alltså av godo enligt samtliga medverkande klienter.

Beträffande risken för stigmatisering beskriver klienterna olika upplevelser. Allt ifrån att inte ha upplevt någon form av stigmatisering till mer ingripande upplevelser.

En klient beskriver ”Nu är jag ju drogfri och har ett jobb. Det gör att jag kan se människor i ögonen, de skulle bara veta vilken resa jag har gjort” eller en klient med en ettårig dom; ”Om man hade någon meningsskiljaktighet med någon man inte känner och det kom fram att jag suttit i fängelse så skulle det ju inte kännas så bra. Då kanske jag skulle se ner på mig själv och undra vem jag är”.

En annan klient säger; ”Jag tycker att jag i många avseenden är samma person nu som tidigare, men jag är mer restriktiv med att lämna ut mig själv, inte lika blåögd. Det är fortfarande jobbigt att träffa främmande människor i sociala sammanhang som till exempel fester. Då håller jag mig till de jag känner och hoppas att ingen annan kommer fram och vill prata med mig. Värst var det under tiden jag hade frigång från anstalten då jag hela tiden hade en känsla av att vara uttittad, som om de visste att jag satt i fängelse. Rädningen blev det umgänge man faktiskt hade, som verkligen förstod vad jag gick igenom”.

En annan beskrivning av tiden efter frigivningen; ”Jag är nästan lite stolt över att ha klarat av att sitta i fängelse så länge som jag gjort. Men jag är för alltid förändrad, eftersom det alltid kommer att finnas en risk för att min kriminalvårdshistoria kommer fram, även om min familj och min nuvarande arbetsgivare känner till allt om mitt tidigare liv och tycker att det inte är några problem med det. Jag brukar inte prata om min tid i fängelse och vet inte hur jag ska hantera situationen om min historia kommer fram.”

Den klient som verkställt den kortaste domen beskriver tiden efter frigivningen; ”I och med utslussningen så slapp jag ta det där jobbiga steget att söka jobb. Så fort jag nämde för min arbetsgivare att jag kan få ett lönestöd från arbetsförmedlingen så var det inga problem”. Min familj och alla mina närmaste vänner kände redan till att jag skulle sitta i fängelse så jag upplever inga problem med att ha suttit i fängelse.”

En klient beskriver det väsentliga med förberedelserna innan frigivningen; ”Tack och lov lyckades vi få kontakt med socialtjänsten under tiden jag satt på anstalten. Det innebar att jag faktiskt hade ett boende och en liten peng att komma ut till när jag frigavs. Jag var inte längre en fängelsekund som alla ser ner på”.

Klienternas svar pekar på att domens längd och graden av insats i form av kontakter med socialtjänst och arbetsförmedling beträffande utslussningen och frigivningen spelar roll när det gäller risken för upplevd stigmatisering.

8 SLUTSATS

Teorin lämnar ett svar på frågan om vad som händer med självbilden hos en klient som verkställer en fängelsedom. De genomförda intervjuerna pekar i samma riktning, men pekar på att domen i sig spelar en större roll för självbildens förändring.

Studien visar på fördelar med att ha ett starkt socialt fotfäste för att dels kunna behålla självbilden intakt, dels hantera den stigmatisering som teorin visar att en verkställd fängelsedom kan innebära.

Självbildens förändring beror enligt studien på följande;

Vilka framgångar klienten lyckats uppnå under verkställigheten. Detta kan exemplifieras genom att man lyckats med studier under tiden i fängelse eller att ha fått ett arbete att komma ut till efter det avtjänade fängelsestraffet. Beroende på vilken status klienten ansåg sig ha innan verkställigheten, kan sådana framgångar underverkställigheten ge en förbättrad självbild. Uteblivna framgångar kan däremot rendera i allt från en försämrad självbild till att självbilden blir infriad..

Hur man som klient upplever att man blivit behandlad under verkställigheten, både av personalen och andra klienter i anstalten och av den omgivning man vistas i innan verkställigheten. Bemötandet från både personal och andra klienter är alltså viktigt.

Om man anser sig vara laglydig och fram till brottet strävat efter att leva laglydigt förefaller självbilden drabbas hårdare av både fängelsedomens och vistelsen i fängelset.

Fängelsedomens i sig beskrivs som en stor faktor när det gäller både självbildens förändring och risken för stigmatisering.

Risken för stigmatisering minskar ju bättre den sociala förankringen är vid frigivningen. Studien pekar på att risken för att uppleva en stigmatisering ökar ju längre dom klienten verkställer.

För fortsatt utredning:

Det är möjligt och kanske till och med sannolikt att kriminalvårdsklienter med längre fängelsedomar genomgår en större förändring beträffande självbilden. På samma sätt kan de i högre grad än de klienter som intervjuats inom ramen för den här studien uppleva problem med stigmahanteringen, eftersom en längre bortavaro från livet i frihet sannolikt innebär en längre ”social återresa” till samhället. Möjligen inverkar även arten av brottet klienten dömts för, både när det gäller risken för en förändrad självbild och stigmatisering.

”Man vill att fängelset ska uppfostra fångarna, men kan ett uppfostringssystem som vänder sig till människan förnuftigtvis se som sitt ändamål att handla i strid mot naturens bud”.

Michel Foucault, 1975

Källförteckning:

Goffman, Erving (1972, Sv. Översättning). *Stigma-Den avvikandes roll och identitet*.

Norstedts förlag: Stockholm

Goffman, Erving (1961, sv, översättning 1973). *Totala institutioner*. Norstedts förlag:

Stockholm

Mead, George H (1934, sv. översättning 1976). *Medvetandet, jaget och samhället*. Argos

Förlag AB: Lund

Wellroos, Seija (1998). *Språk, kultur och social identitet*. Studentlitteratur: Lund

Svedberg, Lars (2007). *Gruppsykologi: om grupper, organisationer och ledarskap*.

Studentlitteratur:Lund

Taube, Karin (2007). *Läsinlärning och självförtroende, Psykologiska teorier, empiriska undersökningar och pedagogiska konsekvenser*. Norstedts förlag: Stockholm

Kriminalvården (2012).*Faktablad, Säkerhet*

Kriminalvårdens föreskrifter, FARK Fängelse. *KVFS 2011:1*.

Lag 2010:610. Fängelselagen.

Miller, W R och Rollnick, S (2002). *Motivational interviewing: Preparing people to change*.

Guilford press. NY

Foucault, Michel (1975, sv. översättning 1987). *Övervakning och straff*. Arkiv förlag. Lund

Bentham, Jeremy (1791, sv, översättning 2002). *Panopticon*. Bokförlaget Nya Doxa

Lilja, Malin (2012) Uppsats. *Dyslexi + skola = svårt? En kvalitativ studie om dyslektikers upplevelser av skoltiden och lärares bemötande samt hur detta har påverkat deras självbild och självförtroende*, Kandidat-uppsats. Göteborgs universitet/Institutionen för svenska språket.

9 Bilaga

Intervjuguide

Inför verkställigheten

Hur såg din livssituation ut innan du hamnade i fängelse? (familj, umgänge, arbete, ekonomi, hobby)

Vilka reaktioner fick du från ditt umgänge när du dömdes till fängelse?

Hur såg du då på din livssituation?

Vilka faktorer inverkade på den livssituation du befann dig i innan du greps?

Vilka var dina starkaste egenskaper?

Upplever du att de egenskaperna på något sätt förändrats? Hur?

Vad hade du för tankar om fängelse innan du själv dömdes till fängelse själv?

Vad hade du kunnat göra annorlunda för att inte hamna i fängelse själv?

Har du någon gång känt dig kränkt av andra innan du hamnade i fängelse?

Vad innebär det för dig att vara kränkt?

Hur skulle du beskriva ditt självförtroende innan du hamnade i fängelse?

Under verkställigheten

Hur har verkställigheten påverkat dig som person?

Hur har dina närmaste upplevt att du förändrats?

Har du någon gång känt dig kränkt någon eller några sedan du hamnade i fängelse?

Har du någon gång under verkställigheten känt dig kränkt av personal eller klienter?

Vilka funderingar har du haft om frigivningen under den tid du varit här?

Vilka funderingar om frigivningen har du hört från andra klienter?

Hur ser du på dig själv jämfört med när du kom hit?

Vilka är dina goda egenskaper idag?

Har fängelsestraffet på något sätt förändrat dina värderingar?

Vilka kontakter har du tagit med vänner utanför fängelset inför frigivningen?

Vilka förväntningar har du inför frigivningen?

Vilka är dina mest framträdande egenskaper?

Vilka egenskaper är du inte nöjd med?

Efter frigivningen

Vad har hänt sedan du frigavs?

Vilket umgänge har du haft?

Vilka egenskaper har du haft mest nytta av?

Vilka problem har du stött på på grund av din vistelse i fängelse?

Hur har ditt umgänge märkt på dig att du är frigiven från fängelse?

Hur har din familj märkt på dig att du blivit frigiven från fängelset?